

Ordsprog i nutidsdansk. Funktioner og problemer

Farø, Ken Joensen

Published in:
Danske Studier

Publication date:
2003

Document version
Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):
Farø, K. J. (2003). Ordsprog i nutidsdansk. Funktioner og problemer. *Danske Studier*, 38-64.

Ordsprog i nutidsdansk: funktioner og problemer

Af Ken Farø

0. Indledning

Ordsprog indtager en mærkelig mellemstilling i humaniora. På den ene side kan man se dem omtalt som »den mest udbredte litterære (min fremhævning) genre på jorden« (Kristiansen 1991: 3). Om det er denne opfattelse, altså ordsprog som primært litterært og ikke sprogligt fænomen, der ligger bag *Nudansk Ordbogs* noget sporadiske¹ behandling af ordsprog, eller om det skyldes plads- eller andre hensyn, kan ikke afgøres her.²

På den anden side behandles de i praksis af fraseologien, der beskæftiger sig med *sproglige* fænomener, nemlig leksikaliserede flerordsforbindelser som idiomer og kollokationer (jf. fx Burger 1998 og Duden 2002).

Symptomatisk er det også, at et forlag som Metzler, der udgiver opslagsværker til en række fagområder, behandler kategorien ordsprog i både sit litteraturvidenskabelige og sit sprogvidenskabelige leksikon (hhv. Schweikle 1990 og Glück 2000).

Man kan desuden tale om en mellemstilling på et andet område, nemlig det terminologiske. Således ser man »talemåde« brugt om både idiomer og ordsprog – den første variant repræsenterer fx Røder (1998) og Toftgaard-Andersen (2001), mens *Den Danske Ordbog* (DDO) kan nævnes som et af flere mulige eksempler på den anden.³ Dette på trods af, at det i reglen ikke er vanskeligt at adskille de to kategorier fra hinanden, hverken intuitivt eller videnskabeligt. Og »ordsprog« er en betegnelse, som har udbredelse i både almensproget⁴ og i forskningen, så der er ingen tvingende grund til at indføre andre termer (jf. Burger 1998: 12). Internationalismen »parømier« om genstanden og »parømiologi« om forskningsfeltet har som alle græsk-latinske låneord dog en indbygget morfologisk fleksibilitet i sig og bruges flittigt i fx den tyske ordsprogsforskning. I denne artikel vil termerne blive brugt som synonyme til »ordsprog« og »ordsprogsforskning«.

Den følgende gennemgang og diskussion af centrale problemer i forbindelse med ordsprog i nutidsdansk skal i øvrigt heller ikke forsøge at skjule sin gæld til nyere tysk ordsprogsforskning (jf. litteraturlisten), selv om dele af tilgangene er egne. Tysk parømiologi og fraseologi har i de seneste 20-30 år oplevet en voldsom udvikling, som næppe kender sin lige i andre sprogområder. Inden for rammerne af EUROPHRAS,⁵ den europæiske organisation for fraseologisk forskning, finder der talrige aktiviteter sted, som også omfatter ordsprogsforskning, og der eksisterer endda en særlig publikationsrække *Parömiologie und Phraseologie* med centrum i Vestfalen. Også det tysk-amerikanske baserede tidsskrift *Proverbium*, udgivet af ordsprogsforskningens grand old man, Wolfgang Mieder, beskæftiger sig i sagens natur med ordsprog – samt med fraseologi i bredeste forstand. Dette følgeskab er ikke tilfældigt, for et af de største stridspunkter i fraseologiforskningens første fase var netop, om ordsprog skulle omfattes af fraseologien eller ej (jf. Fleischer 1982). I dag har »inklusionisterne« dog de facto sejret, selv om den teoretiske diskussion for så vidt sagtens kan fortsættes.

I Danmark har parømiologien først og fremmest været enten folkloristisk eller sproghistorisk orienteret, og i dag ser forskningen i ordsprog ud til at være på retur. Foretager man i Det Kongelige Biblioteks online-katalog *Rex*⁶ en søgning på udgivelser, som i deres titel indeholder ordet *ordsprog*, så er to ting påfaldende: Dels den store overvægt af titler fra før 1975, dels de nyere publikationers præg af populære titler som *Muntre ordsprog* (Madsen 1983), *700 ordsprog fra alverdens lande* (Kragh 1973), og *Alverdens ordsprog* (Holbek/Piø 1985).

Tilbagegangen for ordsprogsforskningen hænger sikkert dels sammen med en mangeårig trend, som har ramt andre klassiske lingvistiske discipliner som fx sproghistorien: Ordsprog er næsten pr. definition et gammeldags og støvet forskningsfelt. Dels skal fænomenet muligvis ses i sammenhæng med, at ordsprogsbestanden *kunne* se ud til at være i tilbagegang, både som inventar betragtet og som element i sprogbrugen. Men om den formodede tilbagegang er reel, er langt fra sikkert.

Vi har i Danmark stort set ikke haft nogen lingvistisk forskning i ordsprogs funktion i moderne dansk, som man fx kender det fra tysk (eksemplarisk: Ďurčo 2001 og Kindt 2002), selv om man i hvert fald som udgangspunkt må gå ud fra, at ordsprogets status i de to sprog er nogenlunde parallel. Man kan spørge, om ordsprog virkelig er en kategori, som har fortjent en rolle udelukkende som objekt for den kommercielle leksikografi? – tilsyneladende er det nemlig stadig noget, som

sælger.⁷ Er ordsprog ikke relevant at beskæftige sig med videnskabeligt, fordi kategorien så godt som ikke længere er en del af sprogbru- gen?

I denne artikel vil jeg beskæftige mig med dette problem: ordsprog som kategori i moderne dansk. Med udgangspunkt i et korpus, der består af ordsprog fra samtidig sprogbrug – noget der hører til sjældenhederne i diverse parømiografiske udgivelser, der mest ureflekteret traderer uaktu- elt stof –, samt i undersøgelser på internettet,⁸ vil jeg komme ind på en række problemer, som er knyttet til ordsprog i nutidsdansk:

Hvordan defineres et ordsprog lingvistisk? Hvilke funktioner finder man i dag, og er det de gammelkendte, eller er der tale om et funktions- skifte? Hvordan er forholdet mellem ordsprogets form og dets semantik hhv. pragmatik? Er ordsprog semantisk-pragmatisk transparente? Hvor i sprogbruken finder man ordsprog, makrotopologisk (i forhold til tekstty- per) såvel som mikrotopologisk (placering i tekstens struktur)? Og ende- lig et nok så vigtigt spørgsmål: Hvor stort er det moderne ordsprogsin- ventar i dansk?

Det er klart, at disse spørgsmål ikke kan behandles udtømmende i en kort artikel. Men forhåbentlig kan de være med til at sætte en diskussion i gang om ordsprogets status i moderne dansk.

1. Definition

Om Grundtvig havde ret, da han i sin artikel »Om Ordsprog« fra 1818 skrev, at »hvad ordsprog er, »det skal man ei spørge Bøger men Bønder om««, som Kjær/Holbek (1972: 15) anfører, det kan diskuteres: Sådan at forstå, at de fleste ikke-lingvister ganske vist nok har en relativt god for- nemmelse for, hvad ordsprog er. Men selv om bønder måske – modsat al- mindelig opfattelse – forstår sig på agurkesalat, så kan de ikke nødven- digvis formulere *opskriften* på samme.

Grundtvig definerede selv i sin artikel et ordsprog som »enhver kort, almindelig Sætning af flere eller færre Led, hvorpaa der i Folke-Munde er sat Stempel, saa den gaaer for rede Penge« (Grundtvig 1818: 497). Det er imidlertid en definition, der er alt for åben, og som inkluderer en lang række fraseologiske kategorier, man ikke kan anerkende som ordsprog i dag.

Selv om der kan registreres en vis variation, så er der i fraseologien

større konsensus om, hvordan man skal definere ordsprog, end der er om fx idiomer (jf. Burger 1998: 103). Tilsyneladende er ordsprog en mere uproblematisk kategori, hvad der på den ene side er gode grunde til, på den anden side *er* den muligvis ikke helt så problemfri, som den kan sy- nes på baggrund af en mere overfladisk analyse.

I det følgende fremlægges en definition, som tydeliggør det forhold, at ordsprog er en sammensat kategori, idet dens forskellige træk befinder sig på temmelig forskellige planer. Man er nødt til tage tre beskrivelses- niveauer i brug for at fastholde ordsprogets særlige karakter, nemlig *syn- taks, pragmatik og frekvens*.

Et ordsprog i sprogvidenskabelig forstand indeholder således følgende elementer:

- 1) *Tekstkarakter* (syntaktisk-tekstuel kriterium)
- 2) *Generaliserende udsagn* (pragmatisk kriterium)
- 3) *Leksikalisering* (frekventuelt-reproduktivt kriterium)

Til de enkelte kriterier:

Ordsprog er *tekster* (kriterium 1) – Fleischer (1982) har kaldt dem »mi- krotekster« –, dvs. at et ordsprog i modsætning til idiomer som fx *få fing- rene i nogen/noget* ikke skal *aktualiseres* i teksten. I idiomet skal verbet *få* tempuskonjugeres, subjektet skal udfyldes, og det samme skal præpo- sitionalobjektet – begge elementer må ses som obligatoriske valensplad- ser. Ordsproget derimod har den »strenge form« (Mieder 1985: 91), det nu engang har, og derfor skal det ikke aktualiseres, men *citeres* nærmest, også selv om det ikke sker med henvisning til nogen ophavsmand eller -situation (jf. nedenfor om *bevingede ord*). Under alle omstændigheder integreres ordsproget i teksten, uden at nogen elementer forandres. Ek- sempel:

- (1) *Én ulykke kommer sjældent alene*⁹, og ganske rigtigt: snart gik også vaskemaskinen i stykker

Ordsprog og idiomer er altså to relativt distinkte kategorier, selv om der også findes eksempler på idiomer, som har tekstkarakter. Det gør dem imidlertid ikke til ordsprog; det skyldes, at de mangler elementet *genera- liserende udsagn* (kriterium 2), hvad man også kan kalde en »al-sæt- ning« (jf. Burger 1998: 100). Med »al-sætning« skal forstås, at der i ord-

sprog principielt kan interpoleres et »alle«, »altid« eller lignende, hvor det ikke i forvejen står. Udsagnet gælder altså i princippet til alle tider og under alle betingelser.

Derimod er:

(2) rend og hop!

(3) gå hjem og vug!

(4) skal vi danse? (kommentar til en person, man ikke kan komme forbi, fordi begge bliver ved med at gå til samme side)¹⁰

og

(5) den går ikke, Granberg!

ganske vist syntaktiske helheder, men de er ikke ordsprog, fordi deres referens er situationsbundet og ikke udtrykker det generaliserende udsagn, ordsprog gør.¹¹ Det er samtidig grunden til, at:

(6) Når bolden er rund, kan alt ske i fodbold, siger man (Politiken 03.04.03)

ikke kan betegnes som et ordsprog efter denne definition, selv om det umiddelbart kunne ligne et. For udsagn om fodbold er ikke generaliserende. Det skal altså ikke forveksles med et ordsprog som *den, der kommer først til mølle, får først malet*, som ikke refererer til *møller*, men netop indeholder et generaliserende udsagn om, at 'det er rimeligt at drage fordel af at være den første i en sammenhæng'.

Når man kan finde eksempler som dette:

(7) Ordsproget om, at man i tider, hvor forandringsvinde blæser, skal man sætte vindmøller op, ikke gemme sig bag læskærme (www.google.com)

så er det snarere et udtryk for, at det generaliserende udsagn muligvis opleveres som et hovedtræk ved ordsprog. Men uden leksikalisering (kriterium 3) må man tale om en *sentens*, som ganske vist kan kandidere til at

blive et ordsprog. Først når en sentens bliver frekvent og *reproduceres* blandt sprogbrugerne, kan man imidlertid tale om et ordsprog i videnskabelig forstand.

Andre forfattere regner med flere kriterier. Således opererer fx Kristiansen (1991) med trækket *anonymitet* som et kriterium for ordsprog (jf. også Kjær/Holbek 1972). Det gør han for at kunne udelukke *aforismer* og *bevingede ord*, som med rette opfattes som noget andet end ordsprog.

Men en sådan skelnen er næppe mulig i praksis. Der er masser af ordsprog, hvortil vi kender kilden, fx:

(8) der er forskel på kong Salomon og Jørgen Hattemager (J.L. Heiberg)

(9) et billede siger mere end 1000 ord (Fred Barnard, amerikansk reklamemand fra mellemkrigstiden)¹²

(10) ingen kan tjene to herrer (Bibelen)

Men det er ingen overbevisende grund til, at vi ikke skulle kalde dem ordsprog, jf. ovenstående definition, for det kan ikke være væsentligt, om filologer kender kilden til et ordsprog eller ej. Det afgørende kriterium til at adskille ordsprog fra bevingede ord¹³ må være *pragmatisk*: Ordsprogs hovedfunktion, nemlig at udtrykke et generaliserende udsagn, er en anden end genuine bevingede ords: Sidstnævnte bruges med eksplicit reference til deres ophav. Bevingede ord er leksikaliserede citater, som vel at mærke har bevaret deres citatfunktion i sprogbrugen. Forskellen er altså ikke, at ordsprog er »anonyme af oprindelse« (Kjær/Holbek 1972: 14, min fremhævelse), men at de ikke bruges som *intenderet citat*.

Fastholder man imidlertid den rent *filologiske* opfattelse af bevingede ord frem for den her foreslåede pragmatiske, så vil der være en del tilfælde, hvor ordsprogs- og bevingede ord-kategorien er sammenfaldende.

En anden forskel på ordsprog og bevingede ord er, at sidstnævnte langfra altid har ordsprogets tekstkarakter; de kan i denne forfatters optik udmærket udgøre enkeltord som *smagsdommer*, *knaldhåmrende* og *huttelihut!*, så længe de er leksikaliserede og generelt bruges med eksplicit citatfunktion.¹⁴

Det er desuden en udbredt misforståelse, at ordsprog generelt er *ikonografiske*, dvs. at de (potentielt) fremkalder et mentalt billede hos recipienten (jf. fx Mieder 1985: 91). Ganske vist er der mange eksempler på ikonografiske ordsprog, jf.:

- (11) man skal ikke springe over, hvor gærdet er lavest
- (12) der går ild i gamle huse
- (13) for mange kokke fordærver maden

I visse tilfælde er det dog vanskeligt at afgøre, om et ordsprog er ikonografisk eller ej:

- (14) enhver er sin egen lykkes smed
- (15) kært barn har mange navne

Og endelig findes der talrige entydigt ikke-ikonografiske ordsprog, fx:

- (16) man kan, hvad man vil
- (17) lidt har også ret
- (18) bedre sent end aldrig

Ikonografi er altså et *fakultativt* træk ved ordsprog og ikke en del af et kriteriekatalog, der kan danne grundlag for en adækvat definition af kategorien. Når mange intuitivt alligevel vil nævne et ikonografisk ordsprog som prototypisk for kategorien¹⁵ – Kjær/Holbek (1972: 27f.) kalder det for »ordsprogets mest karakteristiske træk« –, så skyldes det muligvis ordsprogets *prægnans*, som imidlertid er et vanskeligt træk at sætte på formel. Måske har vi her også et eksempel på en *prototypeeffekt*, som dog er uanvendelig i videnskabelig praksis.

Heller ikke et træk som *visdom*, der ofte nævnes i forbindelse med ordsprog,¹⁶ er noget anvendeligt kriterium. For om ordsprogene i denne artikel udtrykker visdom eller ej, må være diskutabelt. Værdiladede prædikater som »visdom« og det mere eller mindre antonyme »kliché« om fra-

seologiske forbindelser er snarere et udtryk for sprogholdninger end for lingvistisk analyse, så »generaliserende udsagn« (træk 2) – der af nogle sikkert vil blive opfattet som for vagt – opfattes her som en mere passende beskrivelse.

Ifølge Kjær/Holbek (1972: 14) er ordsprog desuden »i deres oprindelse en *mundtlig* form« (min fremhævnning). Også dette træk er svært at opretholde som obligatorisk. Alene det faktum at mange moderne ordsprog stammer fra Bibelen, fra litteraturen m.m., gør det problematisk at acceptere kriteriet som et udgangspunkt for en definition af ordsprog.

En brugbar ordsprogsdefinition må altså fokusere på kategoriens obligatoriske træk, og ikke på elementer, der nok kan opleves som prototypiske, men som alligevel ikke er til stede i alle ordsprog.

2. Semantik og pragmatik

2.0. Indledning

Röhrig/Mieder (1977: 80) efterlyser *sproglig* beskrivelse af lemmataene i de overordentligt mange parømiografiske udgivelser, der eksisterer, frem for en ren opstilling af ordsprog, som er reglen. Kuusi (ibid.) taler ligefrem om »massegrave af ordsprog, der er revet ud af deres sammenhæng«. Naturligvis kræver dette, at der investeres decideret analysearbejde i udgivelsen – rent bortset fra de nødvendige overvejelser om lemmaudvalg og -former, som er en anden påfaldende mangel ved mange eksisterende publikationer. To væsentlige eksempler på sproglige oplysningstyper er ordsprogenes *betydning* og *funktion* i moderne sprogbrug.

Uanset om man ser på klassiske eller nyere ordsprog og ordsprogsfunktioner, så er ordsprog en genuin *pragmatisk* kategori. Således kommer man kun et stykke af vejen, hvis man vil parafrasere ordsprog inden for rent *semantiske* rammer.

Eksempelvis er det ganske vist ikke forkert at beskrive betydningen af *Rom blev ikke bygget på én dag* med 'store projekter tager tid', men en tilføjelse af, at ordsproget pragmatisk ofte »bruges som trøst eller retfærdiggørelse af noget«, er en mere adækvat sproglig beskrivelse end den rent semantiske.

Det samme gælder *små gryder har også ører*: Man kan godt vælge en rent semantisk parafrase som 'børn opfanger og forstår ofte voksnes samtaler', men en pragmatisk oplysning om, at ordsproget især »bruges som *advarsel* til nogen, der ikke er opmærksom på, at tilstedeværende børn muligvis lytter med«, er en væsentlig del af ordsprogets brugsbetingelser.

2.1. Traditionelle funktioner

Efter mere traditionel opfattelse indeholder ordsprog en kulturs oparbejdede visdom (jf. Hansen 1979: 16, sml. også ovenfor), og tidligere er de – i hvert fald de mere stuerene – blevet anvendt i didaktisk øjemed, idet isolerede ordsprog er blevet brugt som vers, der skulle læres udenad, eller de blev samlet i opbyggelige bøger, som blev givet i bryllupsgave og lignende (Röhrig/Mieder 1977: 120 ff.). En del forskere har imidlertid gjort opmærksom på, at ordsprog ikke udgør et konsistent system af visdom (jf. Kjær/Holbek 1972: 20). Alene det faktum, at ordsprog kan være semantisk *antonyme* som i:

(19) udsæt ikke til i morgen, hvad du kan gøre i dag

vs.

(20) ting tager tid

(21) hastværk er lastværk

(22) i morgen er der atter en dag

og

(23) historien gentager sig

vs.

(24) historien gentager sig ikke/aldrig

er en indikator for manglende strukturel konsistens i ordsprogsinventaret.

Hvis man ser bort fra de didaktiske funktioner, som i dag ikke længere spiller nogen væsentlig rolle, så er det først og fremmest som pragmatisk element i diskursen, at ordsprog stadig indtager en position i sproget.

Röhrig/Mieder (1977: 81) konstaterer, at ordsprogsfunktionerne er særdeles mangeartede, og at de på ingen måde kan reduceres til en »lære« eller »morale«. I stedet henviser de til en række mulige sproglige funktioner, som også kan appliceres på danske ordsprog. Nedenfor gives nogle eksempler på ordsprogs mulige pragmatiske funktioner i moderne sprogbrug:

(25) *advarsel*: man skal ikke slå et større brød op, end man kan bage

(26) *overtalelse*: man skal smede, mens jernet er varmt

(27) *bekræftelse*: i krig og kærlighed gælder alle kneb

(28) *trøst*: Rom blev ikke bygget på én dag

(29) *formildelse*: tab og vind med samme sind

(30) *irettesættelse*: man skal ikke sparke til folk, der ligger ned

(31) *konstatering*: den enes død, den andens brød

(32) *karakterisering*: da Fanden blev gammel, gik han i kloster

(33) *forklaring*: man kan tvinge hesten til truget, men ikke til at drikke

(34) *beskrivelse*: det er ikke alt guld, der glimter

(35) *retfærdiggørelse*: blod er tykkere end vand

(36) *sammenfatning*: der er mere mellem himmel og jord

De nævnte funktioner er dog bare nogle ud af adskillige muligheder. Der er intet 1:1-forhold mellem ordsprogsform og -funktion; samme ordsprog kan i en del tilfælde i den konkrete sprogbrug udfylde temme-

lig forskellige funktioner. Det kontekstløse ordsprog er derfor til en vis grad en illusion – om end funktionsrammen naturligvis ikke er ubegrænset.

Som overordnet pragmatisk funktion er det *argument* funktionen, der er fælles for de fleste af ovenstående funktioner. Argumentfunktionen er i reglen ledsaget af en anden funktion, nemlig *autoritets* funktionen. Begge funktioner kommer til udtryk i dette eksempel, hvor det rene ordsprog er modificeret en anelse i forhold til normalformen:

- (37) Det, der dog for alvor undrer mig, er, at en mand som Ulrik Høy, der til daglig udfordrer den danske ytringsfrihed [...] bruger så megen svovlholdig energi på at begrænse en andens grundlovssikrede ytringsfrihed. Som det gamle ord siger: Det er sjældent klogt at save den gren over, man selv sidder på (Weekendavisen 04.04.03)

Men eksemplet viser også, at en stor del af de førnævnte funktioner faktisk kan tilskrives ordsproget i den konkrete kontekst: Både *sammenfatning*, *beskrivelse*, *forklaring*, *karakterisering*, *irrettesættelse* og *advarsel* kan med en vis ret forbindes med det. Ordsprog har ofte en mere eller mindre snæver semantik, mens man pragmatisk må tale om et i de fleste tilfælde temmelig bredt funktionspotentiale (jf. Kindt 2002: 280).

Kindt (op.cit.: 278) hører til de forskere, som har foretaget mere indgående lingvistiske undersøgelser af ordsprogsfunktioner. Han forsøger at forfine analysen af ordsprogs væsentlige »argumentative funktioner« i nutidssproget ud fra et spørgsmål som: Hvordan kan det være, at »man lever kun én gang!« kan anvendes som argument for, at man til en fest har drukket sig »stangbacardi«?

Kindt påviser, at ordsprogsfunktioner som dem, der blev refereret til i det foregående, ofte kan føres tilbage til mere grundlæggende talehandlinger og topoi i sproget. Han demonstrerer desuden vigtigheden af, at ordsprogsforskningen finder sammen med pragmatikken, hvis den vil gøre væsentlige fremskridt. En sådan systematisk pragmatisk analyse af ordsprogs argumentative funktioner i nutidssproget må også betegnes som et desideratum i dansk sammenhæng.

2.2. Alternative funktioner: modifikation og antiordsprog

En sandsynligvis nyere tendens i ordsprogsbrugen er, at ordsprog *modificeres* (jf. Burger 1998: 150ff.). Leksikalsk og morfologisk modifikation er et potentiale, der især kendetegner flerordsenheder (fraser), idet deres formelle kompleksitet gør dem mere åbne for bevidst manipulation end de mere kompakte enkeltord (jf. Farø b).

Disse flerordsforbindelsers tilsyneladende faste form ser ud til at udgøre en udfordring for visse sprogbrugere, som ved at omforme fraseologiske enheder demonstrerer kreativitet og magt over sproget. Mieder (1982) har kaldt former, der opstår som resultat af denne modifikation, for *antiordsprog*, en nærliggende term, i hvert fald som udtryk for manglende respekt for ordsprogets angivelige autoritet. Begrebet »antiordsprog« omfatter ikke den almindelige fluktuation, man finder i ordsprogsformer i sprogbrugen, jf. dette eksempel:

- (38) du kan ikke dømme hunden på hårene, tænkte han ved sig selv (www.google.com),

hvor *dømme* er en afvigelse fra den normale form *skue*. Sådanne afvigelser fra ordsprogets normalform – som må ses i forhold til den til enhver tid gældende usus: den er ikke uforanderlig¹⁷ – er sandsynligvis ikke intenderede. Jf. også:

- (39) Halvt færdigt er halvt fuldendt (citeret i Weekendavisen 07.02.03),

som er en psykolingvistisk interessant pleonasme, men næppe nogen bevidst modifikation.

Det er til gengæld flg. eksempler:

- (40) 'Smoke' er en endog meget litterær film. For godt nok er det en fortælling i billeder, men billederne er fyldt op med ord. Hvilket imidlertid ikke gør så frygtelig meget. For nogle gange siger tusind ord altså mere end et billede (Politiken 03.04.03)

- (41) Mit valgsprog er: Sku hunden på hårene og gør det hurtigt! (www.sjoelin.citater.subnet.dk)

Belæggene demonstrerer en manglende anerkendelse af ordsprogets såkaldte visdom – som i eksempel (40) altså ikke er så gammel endda, jf. afsnit 1. I hvert fald er det en visdom, der for en del sprogbrugere ser ud til at være relativ, som også følgende mere kreative eksempler viser:

- (42) Man skal ikke skure hunden på hårene (www.ihimlen.dk/ordsprog)
- (43) Et glas rhinskvind om dagen holder doktoren borte (www.vin-avisen.dk)
- (44) Man skal ikke kaste med bowlingkugler, når man selv er en kegle (www.ihimlen.dk/ordsprog)
- (45) Et æg om dagen holder doktoren fra Skagen (sproejte-maas.amok.dk/ny/lort.php)
- (46) Man skal ikke kaste med glas, når man selv bor i et stenhus (do.)

– og endnu en variant:

- (47) Man skal ikke kaste med sten, når man selv går rundt i en hashrus (do.)

Der findes eksempler på antiordsprog, som i ekstrem grad har kastet det snusfornuftige af sig:

- (48) dødt barn bliver ikke gammelt (www.ihimlen.dk/ordsprog)
- (49) den enes død, den andens kød (do.)
- (50) brændt barn spyr ild (do.)
- (51) hvad jernet er fuldt af, løber munden over med (do.)

Noget kunne tyde på, at jo mere udbredt ordsproget er, desto større er sandsynligheden for modifikation, som altså brugt bevidst kan udarte til deciderede – og i visse tilfælde: ekstreme – antiordsprog.

Ordsprogs moderne funktioner befinder sig øjensynligt i et spændingsfelt mellem på den ene side traditionen, som fastholder argumentfunktionen, og på den anden side en trang til sprogligt oprør og leg med de tilsyneladende faste elementer i ordsproget. Kun så længe ordsproget spiller en reel rolle i sproget, giver denne opposition mening, eftersom fascinationen udspringer af konflikten mellem det gammelkendte og det nye. Ser man på fordelingen af traditionelle og moderne ordsprogsfunktioner, så er der i usus dog stadig en klar overvægt af de mere traditionelle argumentfunktioner, hvad der er med til at afkræfte forestillingen om, at ordsprogs eneste funktion i nutidssproget er at indgå i sprogspil (jf. Chlosta/Ostermann 2002: 40). Men den decideret *didaktiske* funktion spiller næppe længere nogen nævneværdig rolle i moderne dansk.

3. Transparens og opacitet

I en del ordbøger, ikke mindst parømiologiske specialordbøger (fx Kjær/Holbek 1972, Kragh 2003, Kristiansen 1991), kan man spore en påfaldende tendens, nemlig at de pågældende ordsprog ikke betydningsdefineres eller på anden måde beskrives sprogligt.¹⁸ Brugeren får med andre ord ingen oplysninger om ordsproget, andet end hvad formen eventuelt selv måtte oplyse. Antagelsen synes at være, at ordsprog så at sige beskriver sig selv. Dette kan danne udgangspunkt for en diskussion af forholdet mellem ordsprogs *form* og deres semantik og pragmatik.

Umiddelbart ser det ud, som om et ordsprog som:

- (52) der er ikke noget, der er så galt, at det ikke er godt for noget

er »selvforklarende«. Der er jo ikke tale om fx en metafor, som må »oversættes« for at få en idé om betydningen af ordsproget. Det kan synes variskeligt at betydningsparafrasere det uden ren redundans som resultat. Men i andre tilfælde er det ikke så simpelt:

- (53) det er ikke alt guld, der glimter

er ikke umiddelbart semantisk gennemskueligt.

Det kunne altså umiddelbart se ud, som om ordsprog er en heterogen kategori, hvad form-funktion-relationen angår.

Ligesom det ikke giver mening at inddrage kriteriet ikonografi i en ordsprogsdefinition (jf. afsnit 1), så er det heller ikke nogen fornuftig antagelse, at ordsprog generelt er en »selvforklarende« kategori, selv om den leksikografisk ofte behandles som sådan.

I stedet for vil jeg foreslå, at man betragter ordsprog som semantisk-pragmatisk mere eller mindre transparente. Man kan som en konsekvens heraf opstille en skala over ordsprogs semantisk-pragmatiske transparens, med trin 1 som fuld semantisk-funktionel gennemskuelighed og trin 5 som ditto total lukkethed:

- 1) Maksimal transparens
- 2) Høj transparens
- 3) Medium transparens
- 4) Høj opacitet
- 5) Maksimal opacitet

I det følgende vil de enkelte transparenstrin blive gennemgået og appliceret på en række eksempler:

Ad 1) *Maksimalt transparente* er teoretisk set ordsprog, hvis betydning og funktion i sproget kan aflæses direkte af deres form. Om det overhovedet er muligt at finde eksempler på sådanne ordsprog, afhænger bl.a. af den konkrete semantiske og pragmatiske teori. Eksempler som:

(54) forbrydelse betaler sig ikke,

(55) der er ikke noget, der er så galt, at det ikke er godt for noget

er vel i princippet fuldt gennemsigtige med hensyn til deres *betydning*. Spørgsmålet er bare, om formen alene så at sige kan fungere som brugsanvisning for en person, der ikke kender ordsproget i forvejen? Som modersmålslingvist kan man have en tendens til at fokusere på rene afkodningsvanskeligheder og ignorere de problemer, der knytter sig til tekstproduktion. Baur/Chlosta (1996) demonstrerer imidlertid meget anskueligt, hvordan udlændinges fejllindlæring af ordsprog – som følge af et overfladisk, rent semantisk baseret kendskab til dem – kan føre til særdeles u hensigtsmæssige situationer. Pragmatik er derfor et væsentligt element ved ordsprog, som af hensyn til tekstproduktion bør tillægges mere vægt i beskrivelsen.

Det er ikke altid så enkelt at afgøre, om et ordsprog er maksimalt transparent, eller om det bare er højtransparent. I:

(56) det er bedre at forebygge end at helbrede

kan man være fristet til at betegne formen som fuldt transparent. Men ordsproget er faktisk semantisk overspecificeret, eftersom *helbrede* normalt bruges om menneskelige objekter (jf. *DDO*), mens ordsproget i praksis anvendes bredere end denne snævre sammenhæng, jf. flg. eksempler:

(57) Tænk på, at hver time døgnet rundt er mange millioner brugere på Internettet. Vira flyver rundt med lysets hast, og der sidder hackere, hvis største fornøjelse er at ødelægge andres computere. I den elektroniske verden er det også bedre at forebygge end at helbrede (www.google.com)

(58) Det er bedre at forebygge end at helbrede, lyder en gammel sandhed. Derfor er det ligeledes vigtigt gennem planlægningen fortsat at sikre, at der ikke skabes nye støjproblemer, når der bygges nye boliger eller anlægges nye veje (www.google.com)

I stedet for må man sandsynligvis regne det til de ganske vist højt, men ikke fuldt transparente ordsprog (jf. nedenfor).

Gruppen af maksimalt transparente ordsprog er nok mindre, end hvad der umiddelbart kunne synes indlysende – i øvrigt et typisk problem i fraseologien, hvor det »naturlige« modsat almindelig opfattelse spiller en meget lille rolle i forhold til det konventionelle.

Ad 2) *Højt transparente* ordsprog: Vi så allerede ovenfor, at tilsyneladende fuldt transparente ordsprog kan vise sig at være ikke helt gennemsigtige. Nedenfor gives en række eksempler på sådanne ordsprog:

(59) det er altid let at være bagklog

(60) hver sin(e) lyst(er)

(61) (det er) lysten (, der) driver værket

(62) hvad der kommer let, går let

At det *altid* [er] *let at være bagklog*, siger ikke så meget om, hvad ordsproget indeholder semantisk, eller hvordan det bruges. At det »udtrykker en ironisk eller resignerende indstilling til en situation, hvor nogen kan se de negative konsekvenser af en handling, som det havde været bedre at forsøge at undgå eller advare mod, inden den blev udført«, dét kan egentlig ikke afledes af ordsprogets form.

Det er heller ikke umiddelbart klart, at *hvad der kommer let, går let* »bruges om noget, som nogen opnår uden at gøre noget særligt for det«, og at »den deraf følgende manglende respekt for det opnåede ofte fører til skødesløshed, så det hurtigt mistes igen«. Ordsproget kunne i princip lige så godt handle om fx *gæster* eller helt andre fænomener.

Ad 3) *Medium transparente* ordsprog: Alle ikonografiske ordsprog kan højst betegnes som medium transparente. Om benævnelsesmotivet er metaforisk eller ej, er der under alle omstændigheder tale om en indirekte form for nomination: Billedligheden skal »oversættes«¹⁹ for at forstås. Det gælder fx:

(63) efter regn kommer solskin,

som imidlertid er forholdsvist transparent trods sin ikonografi: Regns som regel umiddelbart negative konnotationer og solskins ditto positive gør det til en relativt simpel operation at »oversætte« *regn* med 'noget dårligt' eller 'dårlige tider', mens *solskin* må opfattes som det modsatte: Efter noget skidt kommer der altså noget godt. På samme måde med det metaforiske:

(64) kun døde fisk svømmer med strømmen,

som i princippet kan motiveres af de enkelte led: *døde fisk* kan »oversættes« med 'fantasiforladte mennesker' eller lignende, mens *svømmer med strømmen* kan udlægges som 'gør som alle andre'. I begge tilfælde kan man derfor tale om medium transparente ordsprog.

Ikke alle ikonografiske ordsprog er dog lige så transparente. Ikonografien kan udmærket være mere uigennemskuelig end i ovenstående eksempel. Fx er både det semantiske indhold af:

(65) blod er tykkere end vand,

der som bekendt er, at 'man er tættere knyttet til sine familiemedlemmer end andre mennesker', og samme ordsprogs pragmatiske funktion, nemlig at det især »bruges som legitimering af positiv særbehandling af sådanne familiemedlemmer«, ikke nogen simpel oversættelsesrelation som i (63) og (64). For hvad er *vand* i denne sammenhæng? Om dette ordsprog dermed er højt opakt, kan måske være svært at afgøre, fordi *blod* trods alt er motiverbart med 'familierelationer'.

Det er først og fremmest tre fænomener, som er afgørende for ordsprogs transparensgrad, nemlig:

- a) Semantisk overspecificering
- b) Ikonografi
- c) Unikale morfemer

Elementerne kan godt overlappe hinanden, fx er ikonografiske ordsprog som regel semantisk overspecificerede, eftersom et generelt sagsforhold fremstilles ved hjælp af en mere specifik situation som i:

(66) man ligger, som man har redt,

hvor ikonografien i ordsproget ganske vist er et scenario, som kan siges at være omfattet af ordsprogets betydning, nemlig at 'man [...] selv [har] ansvaret for de problematiske situationer, man havner i'. Og sådan en situation kunne også være en dårlig nat som følge af sjuget sengeredning. Forholdet mellem ikonografi og semantik er altså her en pars pro toto. Det samme gør sig gældende ved:

(67) man skal stoppe, mens legen er god,

hvor *leg* og *god* er en overspecificering af det semantiske potentiale, som ordsproget indeholder, der mere generelt kan beskrives som 'noget positivt kan udvikle sig negativt, hvis ikke man holder op i tide'.

Ordsprog med unikt morfem er fx:

(68) hastværk er lastværk,

hvor i hvert fald *lastværk* næppe (længere) forekommer uden for ord-sproget. Andre eksempler er:

(69) Fanden *hytter* sine

(70) æren er det *fejreste* træ i skoven

(71) hvad man i ungdommen *nemmer*, man i alderdommen ikke glemmer²⁰

Her er der ikke skelnet mellem de enkelte elementers faktiske tilsløring af ordsprogets betydning – fx vil mange genkende *last* i *lastværk* og derfor alligevel kunne afkode ordsprogets betydning, selv om de ikke kendte det i forvejen. Nærmere psykolingvistiske eksperimenter kan afsløre sådanne forskelle.

Om det overhovedet er muligt at finde eksempler på *maksimalt opake* ordsprog (trin 5) er nok tvivlsomt. Men det er trods alt en teoretisk mulighed, der ikke skal udelukkes. For at være absolut opakt skal et ordsprog således ikke indeholde nogen elementer, som kan motivere dets betydning og brugsrestriktioner, og det gælder ikke for selv så opake ordsprog som:

(72) mens græsset *gror*, dør horsemor

som ganske vist indeholder det unikale *horsemor*; men at ordsproget udtrykker, at 'noget tager skade af, at man venter for længe' eller lignende, det kan relativt nemt motiveres af både *græsset gror*, som står i relation til 'vente' eller 'tøve', mens *dør* står i relation til 'tager skade'. Hvem eller hvad *horsemor* er, det spiller i denne sammenhæng ingen rolle.

Selv et ordsprog som:

(73) man skal ikke sætte sit lys under en skæppe

forholder sig på denne måde: *skæppe* er ganske vist opakt, men betydningen 'man skal ikke være for ydmyg med hensyn til sine evner og egenskaber' kan godt motiveres ud fra formen, selv om man ikke kender betydningen af *skæppe*: Et lys, der sættes under noget, er jo at skjule noget, som ikke bør skjules.

Det er muligvis en vigtig pointe ved kategorien ordsprog, at det i et korpus på adskillige hundrede ikke er lykkedes at finde ét eneste fuldstændigt opakt ordsprog: Selv om det er sjældent, ja muligvis aldrig forekommer, at ordsprogs fulde betydning og brugsbetingelser i streng forstand kan aflæses direkte af dets form, så ser det på den anden side ud til, at ordsprog trods alt altid delvist kan afkodes semantisk ved hjælp af (dele af) deres komponenter.

Hermed står ordsprog i modsætning til andre dele af det leksikaliserede stof, ikke bare til de fjernereliggende enkeltord: *finger* og *stols* betydning fx kan på ingen måde aflæses af ordenes form. Men også fraser er langt fra altid (synkront) motiverede, jf. fx *på må og få* og *dit og dat*.

4. Ordsprog i tekster

Ligesom der mangler forskning i moderne ordsprogs pragmatik, så er der også en påfaldende mangel på viden om ordsprog i forhold til *tekster* i nutidsdansk. Nedenstående bemærkninger skal derfor opfattes som en særdeles kortfattet påpegning af et par væsentlige problemstillinger af relevans for en moderne tekstlingvistisk parømiologi.

4.1. Ordsprog og teksttyper (makrotopologi)

Et væsentligt spørgsmål at få undersøgt er, om ordsprog forekommer i alle moderne teksttyper, eller om der er visse restriktioner på deres brug. Samtidig må det være væsentligt at undersøge forholdet mellem mundtlighed og skriftlighed.

En mulig hypotese kunne være, at det ofte nævnte mundtlighedsaspekt ved ordsprog er blevet erstattet af en skriftlighedsdominans: Man kunne formode, at ordsprog i dag først og fremmest er en kategori, som anvendes i skriftlige tekster, fordi ordsprog af mange opfattes som delvis arkaiske.

Samtidig burde den hypotese undersøges, at ordsprog er knyttet til bestemte teksttyper, mens de stort set ikke forekommer i andre. Fx ser reklamer og journalistiske tekster ud til at være teksttyper, som ordsprog i dag især forekommer i på grund af ordsprogs særlige prægning og argumentfunktion. På den anden side vil man næppe finde ordsprog i telegrambureauetekster, brugsanvisninger og reportager om hændelser med kvæstede og døde. I visse tekstlige sammenhænge er ordsprog forment-

lig upassende, muligvis på grund af deres »ekspressivitet« (jf. Burger 1998: 76f.), som i øvrigt er et begreb, der mangler en grundlæggende afklaring og operationalisering.

4.2. Placering i teksten (mikrotopologi)

Selv om ordsprog vel i princippet kan optræde alle steder i en tekststruktur, så er der alligevel en iøjnefaldende tendens til koncentration på ganske bestemte steder i teksten. Man kan tale om et *mikrotopologisk mønster*. Tendensen kan i koncentreret form sammenfattes med *begyndelse og slutning*, jf. følgende par eksempler:

- (74) Højt at flyve, dybt at falde. Fire dage efter den storslåede 5-2-sejr i Bukarest, hvor det danske fodboldlandshold strøg til tops i EM-puljen, blev de rød-hvide bragt ud af EM-kursen (Politiken 03.04.03)
- (75) For lidt og for meget fordærver alt. I forrige uge brokkede jeg mig over Arne Herløv Petersens småironiske tonefald i hans spændingsroman *Tsunami* [...] Så sidder jeg der med Frank Essmans spændingsroman *Ondets rod* og opdager, at jeg savner i det mindste antydningen af en knivspids ironi i de kulørte dele af hans thriller (Weekendavisen 04.04.03)

Her fungerer ordsproget som fængende formel, der på én gang refererer til noget kendt hos modtageren, og samtidig opsummerer det indholdet af artiklen, som under læsningen skal udfyldes af et konkret indhold. Placeringen allerførst i artiklen er derfor en naturlig konsekvens af disse funktioner.

Ordsprog står dog også typisk i begyndelsen af *afsnit*, hvor de dels kan sammenfatte det foregående indhold i en letfattelig form og samtidig retorisk danne udgangspunkt for fx en antitese eller en stigning som i det flg. eksempel:

- (76) Nej, man skal ikke male Fanden på væggen. Det andet er dog værre, bedyrelsen af, at det hele går efter planen, at planen er skudsikker, at alle er enige om den, ja så bedårende enige, at man smadrer postelinet bag lukkede døre (Weekendavisen 04.04.03)

Et eksempel på ordsprog i tekstuel *slutposition* er:

- (77) Rettelse: Æres den som æres bør: Det var John Chr. Jørgensen, selvfølgelig, der skrev anmeldelsen af Jan Sonnergaards noveller i Ekstra Bladet og ikke dén, vi påstod i sidste uge (Weekendavisen 11.04.03)

Her har ordsproget den funktion at formidle overgangen til en information uden for artiklens hovedbudskab – en slags apropos. Men stadig er det en sammenfatning og motivering af indholdet.

I mange tilfælde fungerer ordsprog – ikke sjældent i elliptisk form – som *overskrift* eller som del heraf (jf. også Röhrig/Mieder 1977 og Burger 1998). Et eksempel er:

- (78) Tiden læger alle sår. Med en IHI-hospitalsforsikring går det bare meget hurtigere (Weekendavisen 16.04.03)

I dette tilfælde er det funktionen *blikfang*, som er afgørende, selv om *sammenfatning* også her som regel spiller en rolle (jf. Mieder 1985: 92).

Danske ordsprog i moderne tekster er et underbelyst forskningsområde og bør naturligvis ses i forbindelse med både den pragmatiske og tekstlingvistiske forskning. Visse tendenser kunne se ud til at gøre sig gældende, men detailstudierne, som skal levere endelig evidens, mangler vi stadig.

5. Det moderne danske ordsprogsinventar: udbredelse og frekvens

Et af den russiske ordsprogsforsker Permjakovs spørgsmål var at finde frem til et såkaldt »parømiologisk minimum«, dvs. at identificere de hyppigst brugte ordsprog i (det dengang) moderne russisk (jf. McKenna 1989). Et sådant minimum kan man også kalde for »det moderne inventar«, dvs. de ordsprog, som kendes og/eller bruges af et bredt udsnit af sprogbrugerne, og som altså er leksikaliseret og nutidigt.

I den sammenhæng kan man spørge: Hvor stort er det moderne danske ordsprogsinventar? Kan man overhovedet besvare sådan et spørgsmål, det vil sige: kan man opstille et »parømiologisk minimum« for dansk?

Man kan selvfølgelig søge på internettet, som er fuldt af ordsprog. Men her må man konstatere, at de forskellige lister, der lægges ud af samleglade parømiofile, langtfra altid er nogen brugbar kilde til beskrivelse af ordsprogsbrug i moderne dansk.

En anden mulighed er at undersøge, hvor meget ordsprogsstof, *DDO* har medtaget. *DDO* er jo kendetegnet ved i meget høj grad at registrere sprogbrugen. Principielt vil ordsprog, som er velrepræsenterede i *DDO*'s 40 mio. ord store korpus, være beskrevet i ordbogen.

I alt har *DDO* medtaget ca. 200 ordsprog. Eksempler er *når krybben er tom, bides hestene; lige børn leger bedst og højt at flyve, dybt at falde*, som optræder hhv. 6,²¹ 12, og 13 gange i *DDO*'s korpus. Tallet 200 kunne altså være et bud på, hvor meget ordsprogsstof der er i brug i moderne dansk – et dansk parømiologisk minimum.

På den anden side ved man også, at et korpus af den størrelse ikke er perfekt til alle typer sproglige kategorier. Netop ordsprog, som ikke tilhører sprogets mest frekvente kategorier, kunne godt tænkes at være en anelse underbelyst.

I en anden sammenhæng har jeg gennem intensiv excerpering fra andre kilder, men stadig ud fra sprogbrugskriteriet, registreret godt 300 ordsprog, som bruges nu – mange af dem er dubletter i forhold til *DDO*, men der er også en del afvigelse.

Det ville imidlertid være naivt at tro, at nogen af disse korpora afspejler sproget som sådan; der mangler utvivlsomt noget. Men det drejer sig næppe om mange hundrede. Så et kvalificeret bud på ordsprogsinventaret i moderne dansk kunne være omkring 500, hvad der er langt fra idiominventarets størrelse, som formentlig ligger et sted over 10.000. På den anden side er det nok til, at det er for tidligt at erklære fænomenet ordsprog for dødt i moderne dansk.

6. Sammenfatning

Jeg har i denne artikel forsøgt at give en oversigt over nogle af de funktioner og problemer, som knytter sig til kategorien ordsprog i nutidsdansk. Oversigtskarakteren kan forhåbentlig virke animerende på andre lingvister, så vi endelig får taget denne kategori op igen og givet den en ordentlig sprogvidenskabelig behandling.

Man kan desuden spørge, hvorfor der ikke eksisterer en videnskabelig

eller i det mindste metodisk forsvarlig ordbog over ordsprog i moderne dansk – en udgivelse, der vel at mærke behandler ordsprogene som sproglige entiteter, og ikke primært som sjove »filosofiske« eller kulturhistoriske dokumenter? Er det, fordi markedet er mættet af populære udgivelser som Kragh (2003), der ikke bare behandler ordsprog »fra hele verden« (ibid.: titlen), men også fra alle tidsaldre (jf. ordbogens indledning). Ja ikke nok med det: Udgivelsen begrænser sig ikke til ordsprog, men omfatter også »talemåder« – idiomer i bredeste forstand –, dvs. flerordsforbindelser som *nogen kan mere end sit fadervor, noget lugter mere af lort end af lagkage, brænde sit lys i begge ender, betale råt for usødet*.

Den slags publikationer er nok morsomme at blade i for mange mennesker, men dels er de ofte optryk af tidligere udgivelser, dels er deres koncept ikke sjældent så ekstremt uhomogent, at man nærmest ikke kan forestille sig en mere uvidenskabelig måde at sammenblande lingvistiske kategorier, diakroni, diatopi og lemmatiseringsprincipper på. Rent bortset fra at brugeren altså ikke får nogen andre oplysninger end dem, ordsprogene giver i sig selv – og som vi så i afsnit 3, så er det tvivlsomt, hvor meget semantisk og pragmatisk information der kan aflæses direkte af ordsprogets form.

Så trods flere århundreders beskæftigelse med ordsprog – en forskningsaktivitet, der i de senere årtier er løjet næsten helt af –, mangler vi stadig forskning i ordsprog i nutidssproget. Og vi mangler desuden en sprogvidenskabelig og metodisk konsistent beskrivelse af de ordsprog, som er i brug i moderne dansk.

Litteratur

- Baur, Rupprecht S./Chlosta, Christoph: Sprichwörter. Ein Problem für Fremdsprachenlehrer wie -lerner?! I: *Deutsch als Fremdsprache* 2, 1996.
- Burger, Harald: *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin 1998.
- Chlosta, Christoph/Ostermann, Torsten: *Suche Apfel Finde Stamm. Überlegungen zur Nutzung des Internets in der Sprichwortforschung*. I: D. Hartmann/J. Wierker (red.): *Wer A sagt, muss auch B sagen. Beiträge zur Phraseologie und Sprichwortforschung aus dem Westfälischen Arbeitskreis*. Hohengehren 2002.
- DDO = Den Danske Ordbog*. Hovedred. E. Hjorth/K. Kristensen. København (under udg.).
- Duden = Duden Redewendungen. Der Duden in 12 Bänden, Bd. 11*. Mannheim 2002.

- Đurčo, Peter: Parömiologische Konnektoren *oder* »Wie der Volksmund so schön sagt«. I: E. Piirainen/I.T. Piirainen (red.): *Phraseologie in Raum und Zeit*. Baltmannsweiler 2002.
- : Bekanntheit, Häufigkeit und lexikographische Erfassung von Sprichwörtern. Zu parömiologischen Minima für DaF. I: A.H. Buhofer/H. Burger/L. Gautier (red.): *Phraseologiae Amor. Aspekte europäischer Phraseologie*. Hohen-gehren 2001.
- Farø, Ken: Korpuslexikographie und Flexionsmorphologie. I: H. Gottlieb/J.E. Mogensen/A. Zettersten (red.): *Symposium on Lexicography XI*. Tübingen 2003. (Under udg.).
- (a): Was ist eigentlich ein geflügeltes Wort? I: *Proverbium*. (Under udg.).
- (b): Omkring det grønne bord. Dansk-tysk idiomatik i nutid og fortid. I: *Studier i nordisk*. (Under udg.).
- Fleischer, Wolfgang: *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig 1982.
- Glück, Helmut (red.): *Metzler Lexikon Sprache*. Stuttgart 2000.
- Grundtvig, N.F.S.: Om Ordsprog (1818). I: H. Begtrup (udg.): *Udvalgte Skrifter III*. København 1905.
- Hansen, Erik: Den sproglige kliché. En studie i pragmatisk stilistik. I: *Danske Studier* 74, 1979.
- Holbek, Bengt/Piø, Iørn: *Alverdens ordsprog*. København 1985.
- Kindt, Walther: Kommunikative Funktionen von Sprichwörtern: Ein Beispiel für die notwendige Verbindung von Phraseologie und Pragmatik. I: E. Piirainen/I.T. Piirainen (red.): *Phraseologie in Raum und Zeit*. Baltmannsweiler 2002.
- Kjær, Iver/Holbek, Bengt: *Ordsprog i Danmark. 4000 ordsprog fra skrift og tale gennem 600 år*. København 1972.
- Kragh, Ole: *Aschehougs store bog med ordsprog. Ordsprog og talemåder fra hele verden*. København 2003.
- : *700 ordsprog fra alverdens lande*. København 1973.
- Kristiansen, Kristian: *Danske ordsprog*. København 1991.
- Madsen, Ernst: *Muntre ordsprog*. Randerup 1983.
- McKenna, Kevin J.: On the Question of a Russian Paremiological Minimum. I: *Proverbium* 6, 1989.
- Mieder, Wolfgang: *Das Sprichwort in unserer Zeit*. Frauenfeld 1975.
- : *Antisprichwörter*. Wiesbaden 1982.
- : *Sprichwort, Redensart, Zitat. Tradierte Formelsprache in der Moderne*. Bern 1985.
- : »Ein Bild sagt mehr als tausend Worte«: Ursprung und Überlieferung eines amerikanischen Lehnssprichworts. I: *Proverbium* 6, 1989.
- : *Sprichwort – Wahrtwort!? Studien zur Geschichte, Bedeutung und Funktion deutscher Sprichwörter*. Frankfurt a.M. 1992.
- Nudansk Ordbog*. Hovedred. Chr. Becker-Christensen. København 2001.
- Politiken 3. april 2003.
- Proverbium*. Udgivet af W. Mieder et al. Vermont 1984ff.
- REX (Det Kongelige Biblioteks informationssystem, <http://rex.kb.dk>).
- Røder, Allan: *Danske Talemåder*. København 1998.

- Röhrig, Lutz/Mieder, Wolfgang: *Sprichwort*. Stuttgart 1977.
- Schweikle, G. og Schweikle, I. (red.): *Metzler-Literatur-Lexikon*. Stuttgart 1990.
- Toftgaard-Andersen, Stig: *Talemåder i dansk. Ordbog over idiom*. København 2001.
- Weekendavisen 7. februar 2003.
- Weekendavisen 4. april 2003.
- Weekendavisen 11. april 2003.
- Weekendavisen 16. april 2003.
- www.google.com
- www.ihimlen.dk/ordsprog
- www.sjoelin.citater.subnet.dk
- www.sproejtemaas.dk/ny/lort.php
- www.vinavisen.dk

Noter

1. Kun en lille del af de i denne artikel anførte ordsprog er behandlet i 2001-udgaven af ordbogen.
2. En anden forklaringsmodel kan udledes af denne artikels afsnit 3.
3. Ved hjælp af internetsøgemaskinen *Google* (www.google.com) fandt jeg fx »talemåde« brugt om flg. ordsprog: *alle veje fører til Rom, blind leder blinde (!)* og *den, der lever stille, lever godt*.
4. Ganske vist kan man finde eksempler på, at »ordsprog« bruges om andre kategorier: fx bliver betegnelsen brugt om *det regner skomagerdrenge, komme ud af busken og herfra og til juleaften* (Google), som klart er *idiomer*, men man skal lede længe efter sådanne afvigende eksempler, så »ordsprog« er generelt en stabil og hensigtsmæssig term i dansk.
5. Organisationens hjemmeside er tilgængelig på internettet under www.europhras.unizh.ch – jf. i øvrigt også Dansk Selskab for Fraseologi (DANFRAS, information: kenfaroe@hum.ku.dk).
6. <http://rex.kb.dk>
7. Jf. fx Kragh (2003), som sælges i mit lokale supermarked.
8. Om fordele og ulemper ved internettet som kilde til ordsprogsforskning, se Chlosta/Ostermann 2002.
9. De angivne ordsprogsformer er udtryk for (evt. en af flere muligheder i) moderne sprogbrug, ikke for en forestilling om en bestemt »kanonisk form«, jf. også fodnote 17.
10. I europæisk fraseologisk tradition kaldes sådanne fraser for *rutineformler* eller *pragmatiske fraser*, fordi de er knyttet til stærkt formaliserede kommunikative situationer (jf. Burger 1998: 52ff).
11. Det kan være vanskeligt at kategorisere fx *den tid, den sorg* som enten ordsprog eller idiom: Tekstkarakteren kunne tyde på ordsprog, men udtrykker formen virkelig et generaliserende udsagn, eller er den ikke snarere meget snævert knyttet til den specifikke kommunikative kontekst? Det samme gæl-

der *ret skal være ret*, som må siges at være »deparømiologiseret«, hvis det da nogensinde har været brugt med genuin ordsprogsfunktion.

12. Jf. Mieder 1989.
13. Aforismer er ikke leksikaliserede (jf. Kjær/Holbek 1972: 15), så de skaber ingen problemer i denne sammenhæng.
14. Jf. også Farø (a).
15. Som fx flere respondenter gjorde det i en undersøgelse, jeg lavede blandt de studerende på et kursus i (tysk) fraseologi i 2003.
16. Jf. bl.a. ovennævnte undersøgelse.
17. Tilsyneladende er ordsprogsformerne endda mindre faste end andre frase-mers (Burger 1998).
18. Kristiansen (1991) og Kjær/Holbek (1972) forklarer trods alt arkaismer i ord-sprogene for den moderne bruger.
19. I hvert fald for sprogbeskrivelsen. Hvad der rent faktisk foregår i recipientens hoved, ved denne forfatter mindre om. Kognitive semantikere vil nok mene, at afkodningen er mere umiddelbar, idet mennesket her antages at have en metaforisk struktureret tænkning. Jeg er stadig overordnet lidt skeptisk over for sådanne slutninger fra sprog til kognition eller »kultur«.
20. Ordsproget er nok i sig selv ved at være arkaisk.
21. Ikke inkluderet 3 belæg, hvor *krybben er tom* optræder alene.

Brorson, Arrebo, du Bartas

En tekst- og idéhistorisk ekskursion

Af Peter Brask

Paul Lier in memoriam

Artiklen er tredelt. Del 1 beskriver Brorsons sang om verdens skabelse, *Op! al den ting* ... fra ca. 1735; den optoges 1739 i »Troens rare Klenodie« (TRK). Beskrivelsen er strukturel, men inddrager nogle bibelsteder og Luthers Genesis-udlægninger. – Del 2 behandler idéhistoriske problemer knyttet til *Op!*, om englelæren og syndefaldets eftervirkning. – Del 3 undersøger sangens forbindelser til Arrebos skabelsesepos *Hexaëmeron* (tr. 1661). Vilhelm Andersen og især Leif Nedergaard har nævnt passager i eposets Tredje Dag som mulig baggrund for Brorsons skabelses-sang. Jeg fremdrager dem på ny og udvider perspektivet ved også at betragte Arrebos franske forbillede *La Sepmaine* (1581) af Guillaume de Saluste du Bartas (1544-1590).

1. Om Brorsons *Op! al den ting* ... (TRK 77)

1.0 Tekstgrundlaget

Digtet *Op!* er hentet fra L.J. Kochs udgave i Brorsons *Samlede Skrifter I* (1951), som er trykt efter TRK 1757. Dog har jeg i strofe 2 ændret *mag-ted'* til den tidlige form *mægted'* fra TRK 1739. Og i strofe 8 ændret *kan* til *kand* som ellers hos Koch.

Hele digtet citeres i løbet af analysen.

1.1 Sangens yderdele

Op! har 3+9+3 strofer fordelt i tre dele: A = (1-3), B = (4-12) og C = (13-15). Midterdelen B fortælles af et oplevende *jeg*, som er grundled i ni spørgesætninger og tre fremsættende. – Fløjene A og C har ikke ordet *jeg*. Lad os begynde med dem.

A fremsættes autoritativt af en unævnt udsiger. Et påbud:

^{1a}*Op! al den ting, som Gud har gjort, | Hans herlighed at prise,*